

Lada BADURINA
Rijeka

O INTERPUNKCIJI – I NAČELNO I KONKRETNO (HRVATSKA INTERPUNKCIJA, S OSVRTOM NA SRPSKA I CRNOGORSKA ISKUSTVA)

U tekstu se uvodno razmatraju načela na kojima se može zasnivati interpunkcijska norma (strukturno, logičko-semantičko i ritmo-melodijsko), a potom se posebna pozornost posvećuje logičko-semantičkoj interpunkciji, koja je od *Pravopisa hrvatskosrpskoga/srpskohrvatskoga književnoga jezika* iz 1960. godine prisutna i u hrvatskoj, i u srpskoj, a potom – posljedično – i u crnogorskoj pravopisnoj normi. U središtu su zanimanja poteškoće u vezi s opisom/propisom logičko-semantičke interpunkcijske norme, koje su se mogle pretpostaviti već i na temelju načina na koji je predstavljen, i imenovan, taj interpunkcijski tip u pravopisnoj knjizi iz 1960. godine – govori se naime o tzv. *slobodnoj interpunkciji*. S obzirom na to da pisanje/nepisanje pojedinih znakova ovisi o smislu (kontekstualno uključene) rečenice, točnije: *iskaza*, zaključuje se da bi – kad je o logičko-semantičkoj interpunkciji riječ – o interpunkcijskim znakovima trebalo promišljati prije kao o *tekstnim* negoli kao o *rečeničnim* znakovima.

Ključne riječi: interpunkcijska norma, strukturna, semantička, ritmo-melodijska interpunkcija.

Za uvod – načelno

Tri su temeljna načela na kojima se može zasnivati interpunkcijska norma kojega jezika: *strukturno* (ili *gramatičko*), *semantičko* (ili *logičko-semantičko*) te naposljetku *ritmo-melodijsko* (odatle i *strukturna* ili *gramatička*, *semantička* i *ritmo-melodijska* interpunkcija).

Strukturno se ili *gramatičko* načelo zasniva na poštivanju gramatičke, rečenične strukture, pa se i pisanje interpunkcijskih (u pravome smislu *rečeničnih*) znakova propisuje s obzirom na (unutar)rečenične granice. Ukratko, strukturna interpunkcija vrlo dosljedno razdvaja ne samo rečenice nego i sastavne dijelove složenih rečenica.

Interpunkcijska pravila koja su zasnovana na *logičko-semantičkom* načelu u obzir uzimaju *smisao* (ali i *logiku*) *iskaza* (kao kontekstualno uključene rečenice¹). Drugim riječima, nema više automatizma u pisanju interpunkcij-

---

¹ Naime tek je kontekstualno uključena rečenica (koja ima svoje obavijesno ustrojstvo) *smislena*. Obavijesno ustrojstvo iskaza čine *obavijesni subjekt* ili *tema/dano* i *obavijesni predikat* ili

skih znakova, a osim toga – najavimo odmah i to – rečenična razina neće moći pružiti pouzdano utočište takvu interpunkcijskom tipu. Po svoj prilici zbog uočene „nedosljednosti“ u pisanju pojedinih „rečeničnih“² znakova, (logičko-)semantička se interpunkcija običavala nazivati i *slobodnom*. Takav je stav nerijetko znao uroditi – a pokazat ćemo to upravo na hrvatskim, srpskim (i crnogorskim) primjerima – *nevoljkošću* i površnošću pri kodifikaciji interpunkcijske norme. Samim time ni u pisanoj se praksi nije, dakako, mogla izbjeći *nekontrolirana* sloboda u pisanju interpunkcijskih znakova (u prvome redu zarez). Međutim – upravo suprotno! – semantička je interpunkcija vrlo zahtjevna i moraju se uspostaviti čvrsta i jasna pravila o pisanju pojedinih znakova. (Napokon, to će nam uvjerenje biti poticaj da se kritički osvrnemo na hrvatsku, a potom i na srpsku i crnogorsku interpunkcijsku normu, odnosno na pravopisne knjige u kojima su one kodificirane.)

Ritmo-melodijsko pak načelo oslanja se o intonacijske značajke iskaza. Razumljivo da će te značajke ovisiti i o strukturi iskaza i o njegovu smislu. Ipak, u tom će interpunkcijskome tipu glavni kriterij za pisanje kojeg interpunkcijskog znaka (točke, zarez itd.) biti intonacija te u velikoj mjeri i stanka u govoru.

U vezi s interpunkcijskim načelima uvodno valja naglasiti još nešto. *Prvo*, ta se načela nužno međusobno ne isključuju.³ *Potom*, ne mora biti isto načelo u *dubinskoj strukturi* pravopisnog rješenja i u *površinskoj strukturi* pravopisnog pravila.⁴ *Naposlijetku*, ni jedna interpunkcijska norma nije zasnovana isključivo na jednome interpunkcijskom načelu – može stoga biti riječi samo o pretežitosti pojedinoga načela u određenoj interpunkcijskoj normi.

---

rema/novo. Što je u iskazu dano, a što novo, može se utvrditi tek na temelju njegove uklopljenosti u tekst i/ili kontekst.

O iskazu i njegovu obavijesnom ustrojstvu usp. i Katičić 1986: 21–24 te Silić 1984.

² U skladu s konstatacijom da se smisao rečenice/iskaza utvrđuje ovisno o njezinu uključivanju u tekst/kontekst, smatramo da je naziv *rečenični znakovi* (za interpunkcijske znakove) preuzak i neprecizan. Riječju, trebalo bi o njima promišljati kao o *tekstnim znakovima*: njima se tekst razdvaja, razlučuje, *razgođuje* na svoje sastavne dijelove, njima se, recimo to tako, markiraju unutartekstne granice. Usp. i u Badurina, 2006. O tome, dakako, više u nastavku.

U tom je smislu prihvatljiv i tradicionalni hrvatski naziv *razgodak/razgoci* (ustvari kalk prema *interpunkcija*). (Naravno, ovisno o tipu interpunkcije – struktornoj ili semantičkoj – moći će se tumačiti bilo kao rastavljanje *rečenice* bilo kao rastavljanje *teksta*.)

³ Mislimo pritom na činjenicu da se s jedne strane rečenična struktura aktualizira, dakle *osmišljava* u tekstu i/ili kontekstu (pa su rečenična struktura i smisao iskaza u nekoj vrsti uzajamnosti), a s druge će strane upravo o strukturi i o smislu iskaza ovisiti rečenična (točnije: *iskazna*) intonacija.

⁴ Primjerice, pisanje zarez ispred suprotnih dijelova u sklopu nezavisnosložene rečenice u skladu je s *logikom* iskaza, ali u pravopisnim se pravilima redovito spominju suprotni veznici ispred kojih se zarez redovito piše – što je neupitno odraz *strukturnoga* pristupa problemu (usp. Badurina, 2006). (Možemo samo pretpostaviti da je takav postupak pri kodifikaciji interpunkcijske norme posljedica težnje za praktičnošću i pamtljivošću pravopisnih pravila, a ima, dakako, i čvrsta uporišta u tradiciji metodologije pravopisnoga normiranja.)

O različitim interpunkcijskim tradicijama

Prvi hrvatski pravopis – *Hrvatski pravopis* Ivana Broza iz 1892. godine – kodificirao je strukturnu interpunkciju. Sasvim sigurno, bilo je to pod utjecajem njemačkoga pravopisa, ali i u skladu s ranijom hrvatskom pisanom praksom. Iako je prvi srpski pravopis – *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića – objavljen istom 1923. godine, a propisao je tzv. *slobodnu* interpunkciju, ne bez argumenata možemo tvrditi da se srpska interpunkcija i u svome predkodifikacijskom razdoblju razvijala u pravcu *slobodne*, tj. većim dijelom semantičke (s odstupanjima u korist ritmo-melodijske). Naime s prvim je hrvatskim pravopisnim izdanjima (Broz, ¹1892, ²1893) koincidirala iznimno zanimljiva pravopisna rasprava *O pravopisu i interpunkciji* iz pera srpskoga pisca i književnog kritičara Ljubomira Nedića (Nedić, 1894). Ponajprije će on *opaziti* da „u nas [tj. u Srba, nap. L. B.] ima tri vrste interpunkcije“, njemačka, francuska ili engleska te mješovita⁵, a potom će se požaliti na loše stanje u srpskoj pismenosti: Srbi upotrebljavaju „više zapeta no i jedan drugi narod“ stavljajući ih „tamo gde bi ih stavljali Francuzi i tamo gde bi ih stavljali Nemci“. Stoga će se Nedić u nastavku zalagati za to da Srbi napokon napuste njemačku interpunkciju jer – kako veli – „nije u duhu našeg jezika i naše sintakse“, odnosno predlagat će da se pisanje ili nepisanje zareza ustanovljava na temelju smisla iskaza (usp. Nedić, 1894: 26–28).

Formalno susretište hrvatske i srpske interpunkcijske norme bio je *novosadski kompromis*, odnosno novosadska pravopisna knjiga koja je kodificirala dogovor(e)na pravopisna rješenja. Tim je *zajedničkim* pravopisom propisana tzv. *slobodna interpunkcija* (barem u zamisli logičko-semantička), koja je daleko od 1960. godine prihvaćena i u Hrvatskoj. Za razliku od mnogih drugih novosadskih (i ne samo) pravopisnih rješenja, nova interpunkcija u Hrvatskoj nikada nije dovođena u pitanje.⁶ Ona je jednostavno prihvaćena i kao hrvatska

---

⁵ Dakako, njemačka je interpunkcija strukturna, a francuska ili engleska uglavnom semantička. Vrlo će meritorno Nedić opisati i prokomentirati te interpunkcijske tipove: „Od sva tri ova načina, najprostiji je i najlakši onaj prvi, nemački način; on ne iziskuje od onoga koji piše da se mora misliti gde će i u kakvoj prilici upotrebiti zapetu, a prema napomenama koje mu se o tome sasvim u opšte daju, nego sasvim jasno i određeno propisuje na pr. da se, svakada i u svakoj prilici, ispred reči kao što su *koji, što, i da* stavlja ovaj znak. Kod tako jasna i određena pravila ne može se pogrešiti; ono je sigurno. Ova interpunkcija, po ugledu na nemačku, vladala je sve do skora u našoj književnosti (...) Ali ova nemačka interpunkcija, pored svega toga što se počela u nas odomaćivati, i pored svega toga što se preporučuje prostotom svojom, nije za nas. Duh našega jezika i sintaksa njegova bitno su različni od duha jezika i sintakse nemačke. To se, u novije vreme, počelo i uvidati, te se pošlo zato drugim putem, i počelo pisati po francuskoj interpunkciji, koja im, nesumnjivo, više odgovara. Ali ova nova interpunkcija ne samo da nije svakada dosledno izvođena, no se najčešće kombinovala sa nemačkom, koja se zatekla, i tako je postala ona mešovita interpunkcija koju imamo (...)“ (usp. Nedić, 1894: 26–27).

⁶ Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš pripremajući 1971. godine izdanje *Hrvatskoga pravopisa* po predlošku 9. izdanja Boranićeva pravopisa ne propisuju više Boranićevu strukturnu interpunkciju, nego zadržavaju „novosadski“ interpunkcijski tip. (Naglašavamo, upravo je njihova pravopisna knjiga trebala označiti konačan raskid s novosadskom pravopisnom praksom. U Hrvatskoj je zabranjena i uništena – a zbog svojih *emigrantskih*, londonskih izdanja

interpunkcija. Stoga se i u devedesetim godinama 20. stoljeća, nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, u novim hrvatskim pravopisima (a koji su u prvome redu i u prvo vrijeme⁷ uznastojali revitalizirati hrvatsko prednovosadsko pravopisno stanje) ne mijenja interpunkcijski tip.⁸ Dotičući se ovdje pitanja odabira interpunkcijskog načela, valja istaći i ovo: (logičko-)semantička interpunkcija nedvojbeno je informativnija (obavjesnija) od gramatičke; stoga iako zahtjevnija, bolje može udovoljiti složenim komunikacijskim zahtjevima. I iz tih razloga smatramo da je zadržavanje zatečene interpunkcije u Hrvatskoj nakon devedesetih bila dobra odluka, ali ipak napominjemo i to da samim činom nenarušavanja pravopisne (interpunkcijske) norme/prakse i ustrajanja na interpunkcijskome tipu primjerenijem (i) hrvatskome jeziku nisu mogli biti riješeni evidentni problemi u vezi s metodologijom propisa/opisa interpunkcijske norme i s načinom njezine primjene/provedbe. U tom će nam smislu novosadska interpunkcija biti polazište s kojeg ćemo krenuti u kritički osvrt na novija stanja u hrvatskoj, srpskoj i crnogorskoj pravopisnoj normi.

U nastavku konkretno

Činjenica da se u pravopisnim knjigama koje propisuju (logičko-)semantičku interpunkciju višestruko povećava broj pravopisnih pravila u poglavljima o pisanju rečeničnih znakova svakako zaslužuje posebnu pozornost. K tome – ili upravo zbog toga – u pisanoj praksi nailazimo na mnoga kolebanja, nerijetko prouzročena proizvoljnim, odviše *slobodnim* interpretacijama *slobodne* „slobodne“ interpunkcije. Ta se skretanja najčešće prepoznaju kao priklanjavanja ritmo-melodijskome načelu, a katkada se nepromišljeno oslanjanje na intonacijske značajke iskaza razabire i u pravopisnim pravilima.

No krenimo redom!

Inaugurirajući „slobodnu“ interpunkciju pravopisna je knjiga iz 1960. godine i eksplicitno prokomentirala o kakvu se interpunkcijskome tipu radi: „U sistemu slobodne (logičke) interpunkcije osnovno je načelo da se ono što je u mislima **tijesno međusobno povezano** i predstavlja jednu cjelinu **ni u pisanju ne rastavlja** i da se, obrnuto, dijelovi koji čine cjelinu za sebe odvajaju zarezom od ostalih dijelova rečenice. Prema tome se riječi, skupovi riječi i rečenice kada su zavisni od drugih riječi i rečenica, i kada s njima po smislu či-

---

kolokvijalno je zvana *londoncem* – te kao pretisak objavljena istom 1990. godine.) Logičko-semantička je interpunkcija propisana i u *Pravopisnome priručniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića iz 1986, prvoj pravopisnoj knjizi koja je u Hrvatskoj bila na snazi nakon novosadskoga pravopisa.

⁷ Nešto kasniji pokušaji manje ili više sustavnih, ali svakako planiranih intervencija u hrvatsku pravopisnu normu i pisanu praksu, koji će na kušnju staviti ne samo hrvatsku pravopisnu tradiciju nego i naš odnos prema njoj, ostaju ovdje izvan kruga našega zanimanja.

⁸ Zanimljivo da se u vremenima *pretresanja* hrvatskoga pravopisa i *potrage* za hrvatskom pravopisnom tradicijom, u vremenima dakle koja pamte mnoge (i nerazumne, i neracionalne, i nepotrebne) pokušaje *vraćanja na staro* na tako što uistinu nije ni pomišljalo!

ne cjelinu, ne odvajaju zarezom od njih. Međutim, one dijelove **koji ne zavise jedan od drugog**, već kao ravnopravni stoje jedan pored drugog, koji se kao **naknadno objašnjenje** dodaju nekom drugom dijelu, na neki se način **stavljaju nasuprot njemu**, ili se **naročito ističu** – uvijek **treba odvojiti zarezom**.“ (*Pravopis*, 1960: 92, istakla L. B.)

Nalazimo, po svojoj prilici, dobrih razloga da se u daljnjem razmatranju hrvatske/srpske/crnogorske interpunkcije ograničimo upravo na pravila o pisanju *zareza*. Naime taj se znak pokazao najzanimljivijim kada se želi utvrditi propisani interpunkcijski tip, a i mnoge se pravopisne nedoumice svode upravo na pisanje ili nepisanje zareza. Odabir se drugih znakova unutarrečenične (točnije: međurečenične⁹) granice – npr. točke-zareza, crta i zagrada – određuje drugim, dodatnim pravilima, a manjim je dijelom i fakultativan. Stoga upravo pisanje zareza kao najčešćega znaka za obilježavanje međurečeničnih granica zahtijeva povećati broj pravila u našim pravopisnim priručnicima.

I još konkretnije, u sustavu nam se (logičko-)semantičke interpunkcije posebno zanimljivima čine pravila o pisanju zareza u zavisnosloženim rečenicama.¹⁰ I u tom je području *Pravopis* iz 1960. godine bio eksplicitniji no što bi se od normativnoga priručnika te vrste moglo očekivati¹¹, a razglabanje je o

---

⁹ Motri li se rečenica kao gramatička (jezična) jedinica, granice su klauza (surečenica) složene rečenice ustvari granice rečenica. U tom se smislu može govoriti o zarezu (ali i točki-zarezu, dvotočki i zagradama, uz točku, upitnik, uskličnik, trotočku) kao znaku za bilježenje (među)rečenične granice.

¹⁰ Naime upravo se po pravilima o pisanju zavisnosloženih rečenica nedvosmisleno razlikuju strukturalna i (logičko-)semantička interpunkcija. Prema strukturalnom se načelu dijelovi zavisnosložene rečenice redovito odvajaju zarezom, pa je to iskazano svega jednim pravopisnim pravilom: „Zavisne rečenice odvajaju se zarezom (...)“ (usp. Boranić, 1947: 65), i to bez obzira na tip zavisnosti i – zaključujemo na temelju pridodanih primjera – poredak klauza (surečenica). Između mnogih rečenica kojima se navedeno pravilo potkrepljuje probiremo ih tek nekoliko, povodeći se za kriterijem razlikovnosti s obzirom na suvremenu interpunkcijsku normu: *Zemlja pripada onome, koji je obrađuje. – Morat ćemo uložiti mnogo truda i muke, ako hoćemo doživjeti procvat i sreću naše zemlje. – Prema drugovima se uvijek vladao tako, da su ga svi zavoljeli.* i sl. (usp. Boranić, 1947: 65–66). Naprotiv, prema (logičko-)semantičkoj interpunkciji zarez će se redovito pisati jedino u inverznom poretku klauza, tj. kad je zavisna klauza s lijeve strane, odnosno u antepoziciji (iako se u tim slučajevima pisanje zareza ne može opravdati ni semantičkim ni logičkim razlozima, već, naprotiv, strukturalnima), a ako zavisna klauza slijedi glavnu (dakle ako je u postpoziciji), na strukturalnom načelu zasnovan automatizam pisanja zareza izostaje.

¹¹ Usp. npr.: „Zavisne rečenice (...) nisu samostalne, već zavise od drugih rečenica, odnosno od pojedinih riječi u njima (...). Prema tome, moglo bi se misliti da njih nikakvim znacima ne treba odvajati od rečenica od kojih zavise.

Priroda njihove zavisnosti, doista, obično i ne dopušta stavljanje zareza između zavisnih i glavnih rečenica. Ali, na prvom mjestu, red kojim idu glavne i zavisne rečenice nije uvijek isti, a promjenom njihova reda na neki se način mijenja i odnos među njima. Zatim, zavisnost pojedinih rečenica nije uvijek jednaka; ona je nekad jača, a nekad slabija. (...) Zato je, iako bi se reklo da se problem stavljanja zareza uz zavisne rečenice i ne postavlja, taj problem ovdje nešto zamršeniji. (...)

Zavisne rečenice svih vrsta kada je njihova zavisnost od glavnih neposredna i tijesna, i kad stoje u prirodnom uobičajenom redu, tj. iza svojih glavnih rečenica, – ne odvajaju se zarezom. Ali one mogu vršiti i službu članova rečenica koji, iako na neki način objašnjavaju druge

jačini zavisnosti zavisne klauze (surečenice) o glavnoj, podjednako kao i o strukturi složene rečenice (poretku njezinih sastavnica) postalo opće mjesto iz kojeg se izvode pravopisna pravila, primjerice:

„Vremenske i mjesne rečenice kazuju vrijeme i mjesto zbivanja radnje glavnih rečenica. Kao takve one s njima čine nedjeljivu cjelinu i ne odvajaju se zarezom od njih:

Mene moj otac uvijek povede sa sobom u kolima kada ide da dovede djetelinu za konje. (...) Luji se steže srce kad ugleda Rudonju. (...)

Ali se vremenske i mjesne rečenice upotrebljavaju i apozitivno, kao naknadno objašnjenje već određenih pojmova, i tada se ispred njih zarez redovno piše:

(...) I opet je nastalo ljeto, kad svijet ide u brda i na more. (...) Vraz je najviše umjetnik bio u pjesmama, gdje je njegova vedrina i otvorenost najviše izražena. (...)“ (Pravopis, 1960: 107)

Ipak, i navedena pravopisna pravila, i pridruženi im primjeri – koliko god se činili jasni i *sami po sebi razumljivi* – pisanje/nepisanje interpunkcijskoga znaka nisu učinili neupitnim.

Međutim, bez obzira na to, na sličan su način – nasljeđujući (logičko-)semantički pravopisni tip, ali (još više!) i *način* uspostavljanja/kodifikacije takve interpunkcijske norme – pisanje zareza propisivale i kasnije hrvatske (a dijelom i srpske/crnogorske) pravopisne knjige.

Drugim riječima, navodna je *sloboda* „slobodne“ interpunkcije u pravopisnim pravilima hrvatskih pravopisnih knjiga (a slična je situacija, vidjet ćemo, i u crnogorskom pravopisu) upravo dosljedno predstavljena međusobno suprotstavljenim kriterijima *tijesne povezanosti* i *naknadne dodanosti*.¹² Pre-

---

članove, nisu tijesno vezani s njima, pa i zavisne rečenice kada su u takvoj službi treba odvajati zarezom“ (Pravopis, 1960: 101–102).

¹² Usp. npr. „Zavisne rečenice **moгу se odvojiti zarezom kao naknadno dodane** kad glavna može biti i bez njih: *Djevojka je narezala svježeg kukuruznog kruha, koji je sama zamijesila i ispekla, jer se Adam neoprezno odao da voli kukuruzni kruh. (...) I opalim obje cijevi, da bar odjek čujem.*“ te „Zavisne rečenice, u prvom redu odnosne, koje već značenjem pokazuju **kao da su naknadno dodane**, normalno se odjeljuju zarezom: *Ona je imala iskustva u prenošenju poruka stekavši ga kod Sofijina oca, koji je bio liječnik.*“ Štoviše, u nastavku čitamo i ovo: „Zarezom pisac označuje da je **zavisna rečenica manje važna**, da je težište značenja na glavnoj.“ (Babić–Finka–Moguš, 1971: 107; slično i u Babić–Finka–Moguš, 1996: 101 te Babić–Finka–Moguš, 2000: 103; istakla L. B.). „Umetnuta zavisna surečenica odvoja se zarezima ako je složena rečenica valjana i bez umetnute: *Kupio je crni kruh, koji nitko ne voli, jer je crni bolji.*“ (Babić–Ham–Moguš, 2005: 59). S druge pak strane tom se pravopisnom knjigom ne propisuju mogućnost/potreba odvajanja zarezom zavisne surečenice u postpoziciji: navodi se samo da se zarez redovito piše u inverznom poretku sastavnica zavisnosložene rečenice, u suprotnom on se ne piše (Babić–Ham–Moguš, 2005: 59). Također i ovo: „Po načelu usporednosti zarezom se odvajaju dijelovi koji jedan uz drugi stoje usporedno, nezavisno (...)“ (Babić–Finka–Moguš, 1971: 100); „Dio rečenice **koji nije uže povezan** s ostalim dijelovima te se čini kao da je **naknadno dodan**, umetnut, **odvaja se zarezom**“ (Babić–Finka–Moguš, 1971: 105, isto i 1996: 99, istakla L. B.). I u *Hrvatskome se školskom pravopisu* već tradicionalno barata pojmom naknadne dodanosti: *Naknadno je dodavanje*, uz *Nizanje* i *Suprotnost*, jedna od triju podcjelina unu-

poznajući u tim kriterijima moguća čvršća uporišta semantičkoga interpunkcijskog načela, a imajući na umu ipak neurednu pisanu praksu koju bi takva norma trebala regulirati, valja se napokon upitati je li uopće (logičko-)semantička interpunkcijska norma dobro opisana/propisana.

Na bit su problema međutim već 1971. godine neizravno upozorili autori *Hrvatskoga pravopisa* Stjepan Babić, Božidar Finka i Milan Moguš: „Načela primijenjena u ovim pravilima o zarezu nazivaju se obično logičkom ili slobodnom interpunkcijom jer se pazi na smisao onoga što se izriče i **često se prepušta piščevoj odluci hoće li zarez staviti ili neće (...)**“ (Babić–Finka–Moguš, 1971: 109, istakla L. B.), no napominjući ipak i to da „**ne valja pretjerivati** pa zarezima odjeljivati svaku riječ i skupinu riječi koju možemo smatrati manje važnom za smisao rečenice, a time i naknadno dodanom“ (Babić–Finka–Moguš, 1971: 108, istakla L. B.). Kriterijima su *tijesne povezanosti* i *naknadne dodanosti* pridruženi tako i kriterij *slobodne piščeve procjene*, ali i *mjere dobra ukusa* – što nipošto nije pridonijelo urednosti i discipliniranosti pravopisnih navika, već je, naprotiv, moglo i trebalo upozoriti na manjkavosti pravopisne norme i/ili načina njezina opisa.

Pitanje je, dakako, sljedeće: može li se – i *kako* – pouzdano i nedvosmisleno utvrditi koji su rečenični dijelovi međusobno u tijesnoj značenjskoj vezi, a koji su pak naknadno dodani? Teško da nas u to mogu uvjeriti rečenice što oprimjeruju pravopisna pravila, a i sama pravila koja – propisujući da se klauze složene rečenice *mogu* (ali i ne moraju!) odvojiti zarezom – pisanje interpunkcijskog znaka u većoj mjeri ostavljaju *piščevoj volji*, odnosno *procjeni* bez jasno utvrđenih kriterija. No ipak, čini se, upravo takva pravila – suočavajući nas s problemom – mogu rasvijetliti put do prihvatljivijih pravopisnih rješenja. Ne želimo li se naime pri pisanju komotno prepustiti nekom ipak mutnom *osjećaju*, procjeni *odoka*, valjat će uporište potražiti u nečem drugom.

*****

No prije upućivanja na mogući izlaz iz takva *ndefinirana* (ili, bolje: nedostatno/neodgovarajuće definirana) interpunkcijskoga stanja valja upozoriti

---

tar poglavlja o pisanju zarezu (Babić–Ham–Moguš, 2005: 57–60), a u vezi se s time spominje i *valjanost* i *nevaljanost* rečenice s obzirom na umetnutu zavisnu surečenicu (Babić–Ham–Moguš, 2005: 59).

Slično čitamo i u crnogorskome pravopisu: „Zarezom **se mogu odvajati zavisne rečenice kao naknadno dodate** tako kao da glavna rečenica može biti bez njih: *Jednog dana, kad grane sunce, sve će se probuditi iz dubokoga zimskog sna. – Saobraćajni policajac je dežurao pored puta, koji je povezivao dva grada, jer je bila raspisana počernica za nekim bjeguncima. – Sve je bilo pripremljeno za slavlje, da se dugo pamti.*“ (usp. Nikčević, 1997: 95; istakla L. B.). Kriterij naknadne dodanosti prepoznaje se kao odlučujući i u *Pravopisu crnogorskoga jezika* (2009: 64 i 65), o čemu još nastavku.

Situaciju u srpskim pravopisnim knjigama zasad ne komentiramo; u nastavku ćemo se naime osvrnuti na zamjetno oslanjanje na melodijske značajke iskaza u novijim srpskim pravopisnim priručnicima.

na još jednu značajku (novijih) interpunkcijskih normi (srpske/crnogorske¹³, a na svojevrsan način i hrvatske). Po svemu sudeći, u nedostatku *argumenata* za kodifikaciju (logičko-)semantičke interpunkcije pravopisci su prečesto posezali za kriterijima primjereni(ji)ma ritmo-melodijskome interpunkcijskom tipu, pa to interpunkcijsko načelo gdjekad postaje i dominantno.

Tako će se u novijoj, *postnovosadskoj* srpskoj interpunkcijskoj normi u prvome planu naći ritmo-melodijske značajke iskaza.¹⁴ Pravopis Matice srpske u neposrednu vezu dovodi smisao iskaza/teksta i njegovih izgovornih vrijednosti: „Ako bi se delovi govora – reči i rečenice – izgovarali bez ikakvog odvajanja i razdeobe na smisaone i ritmičke jedinice, kazivanje bi bilo ne samo monotono i zamorno nego u mnogo slučajeva i nejasno, dvosmisleno. Smisaona raščlanjenost usmenog govora postiže se pre svega time što pojmovne reči imaju svoj leksički naglasak (akcenat), a jasnost rečenice osigurava se intonacijom i ritmom, tj. dikcijom (...)“ (Pešikan–Jerković–Pižurica, 1994: 252). Interpunkcijska će norma međutim u nastavku biti dobro relativizirana, prvo pozivanjem na stilističke razloge – „u primeni interpunkcije katkad se namerno ide mimo norme (u blažoj ili izrazitijoj meri), u traženju stilističkih efekata ili načina da se pojača umetnički i ekspresivni utisak“ (Pešikan–Jerković–Pižurica, 1994: 253) – a potom, još i više, upravo u eksplikaciji misli o *slobodnoj* interpunkciji: „I kad nisu u pitanju posebni stilistički postupci, ni u kakvoj normativnoj obradi interpunkcije ne mogu se predvideti i normirati svi slučajevi i svi postupci u primeni pravopisnih znakova. Zato **znatan**

¹³ Mislimo ovdje u prvome redu na pravopis Pešikan–Jerković–Pižurica, njegovo ijekavsko, crnogorsko izdanje. Situacija je drukčija – recimo odmah: povoljnija – u Nikčeviću *Crnogorskom pravopisu*, ali i u najnovijem *Pravopisu crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom*.

Naime u tim dvama crnogorskim izdanjima ostaje se pri „klasičnom“, primjerenom, iako i nadalje nedostatno obrazloženom kriteriju naknadne dodanosti. Nikčević će, kao što je već spomenuto, taj kriterij potkrijepiti dodatnim dokazom da glavna rečenica u tom slučaju može biti i bez zavisne (usp. Nikčević, 1997: 95). Najnoviji crnogorski pravopis propisuje pisanje zareza ispred zavisne surečenice samo onda kad se zavisna surečenica „upotrebljava kao naknadno dodato objašnjenje već određenoga značenja“, odnosno – u posljedničim rečenicama – ako je zavisnost posljedičnih surečenica, „manje izražena“ (usp. *Pravopis crnogorskog jezika*, 2009: 64 i 65). Slijedeći međutim već ustaljenu praksu oprimjeravanja interpunkcijskih pravila, i u najnovijem se pravopisnom priručniku pisanje interpunkcijskih znakova pokazuje isključivo na iz (kon)teksta isključenim rečenicama (usp. npr. *Živjela je u Kotoru sve do lani, kada je upisala fakultet u Podgorici.; Dojahaše do šume, odakle nastaviše pješke.*, odnosno *Petar je bio čovjek od zanata, da ga nitko nije mogao nadmašiti.* – *Pravopis crnogorskog jezika*, 2009: 64 i 65).

¹⁴ Valja međutim podsjetiti na to da je dominantno, polazišno načelo Beličeve interpunkcije bilo upravo semantičko: ne samo da je, govoreći o dvjema mogućim interpunkcijama – gramatičkoj (njemačkoj) i slobodnoj, „koja se upravlja prema smislu teksta“ (francuska, engleska) – za *slobodnu* utvrdio da je „uzeta kao osnovica savremenog srpskog pravopisa“ (Belić, 1950: 79) nego je i vrlo jasno izrekao u čemu je *sloboda* takve interpunkcije: „Osnovno je načelo stavljanja ili nastavljavanja zapete: sve što je organski, jezički *neposredno* povezano ne može se odvajati zapetom, a sve što nije takvo – odvaja se zapetom jer je ono po prirodi svojoj odvojeno. (...) Može se reći da sve što čini jedan pojam – ne odvaja se zapetom (tj. delovi izraza ili sintagme sintaksički povezani zavisnošću), a sve što čini dva ili više *naporednih* pojmova koji se neposredno ne određuju, tj. ne određuju jedan drugi, – odvaja se zapetom“ (Belić, 1950: 80). Navedene se postavke doista mogu smatrati *školskim primjerom* načelnih pravila *čistoga* semantičkog načela, o čemu će još biti riječi u nastavku.

deo te primene ostaje da ga rešava sam pisac ili redaktor koji mu pomaže, **po analogiji s normiranim slučajevima i s pravopisnim običajima**, kao i na osnovu **slobodne ocene** koji će postupak biti u najboljem skladu sa sadržajem“ (Pešikan–Jerković–Pižurica, 1994: 254; istakla L. B.). *Pravopisni pak priručnik* u redakciji Radoja Simića još snažnije naglasak stavlja na uvjetovanost interpunkcije značajkama govora, u prvome redu stankom i intonacijom: „Interpunkcijom obeležavamo govorne pauze“ (Simić, 1998: 97), odnosno „Interpunkcijom nazivamo pismeno raščlanjivanje i uobličavanje sadržaja govora pomoću interpunkcijskih znakova; – govorni izraz raščlanjivanja i uobličavanja – jesu *pauze* i *intonacija*.“ (Simić, 1998: 99; isticanja autorova). Utoliko se u tom *Pravopisnom priručniku* za interpunkciju i moglo utvrditi da je „u pismenom predstavljanju govora – rezultatski ekvivalentna pazama i intonaciji u govoru. Bolje rečeno: *interpunkcijom se obeležavaju govorne pauze i intonacija*; pre svega pauze“ (Simić, 1998: 99; isticanja autorova). Tek u *drugom koraku* slijedi povezivanje (obavezne!) *pauze* s rečeničnom *strukturom* i *značenjem*, pa se takva interpunkcija naziva *logičkom*: „Osnovi logičke interpunkcije čine obavezne govorne pauze na razmeđima obličkog i sadržajnog grupisanja reči“ (Simić, 1998: 99). Situacija se dodatno usložnjava uvođenjem pojmova *stilske* interpunkcije (koja „za predmet ima emocionalno ili smisaono pauziranje koje nema obavezni karakter“; Simić, 1998: 100) te, kao prijelaznog tipa, *logičko-stilske* interpunkcije (koja „obeležava oblički naznačene, a izgovorno neobavezne pauze: pisac teksta pomoću nje izražava sopstvene stavove o predmetu kazivanja“; Simić, 1998: 101). Nakon svega slijedi i napomena kojom ne samo da su dodatno uzdrmani (labavi) kriteriji navedene podjele nego je piščeva *sloboda* opet pretpostavljena interpunkcijskim pravilima koja tek trebaju uslijediti: „Nije uvek moguće razgraničiti ove vrste interpunkcije. U našem pravopisu one se kombinuju slobodno. Ipak, ta sloboda je veća u poetskom izrazu nego drugde. U školskoj praksi, naučnim i poslovnim tekstovima – **preporučljivo je po mogućstvu držati se logičkih načela**“ (Simić, 1998: 101; istakla L. B.).

Znatno je drukčija – ipak povoljnija – situacija s hrvatskom interpunkcijom, koja je u hrvatskim pravopisnim knjigama redovito najavljivana kao semantička ili logičko-semantička.¹⁵ Ne potirući pritom, dakako, veze ni s rečeničnom/iskaznom strukturom ni s rečeničnom prozodijom, zacijelo će ipak bi-

¹⁵ Iako s dobrim razlozima u novijim hrvatskim pravopisnim priručnicima nema uvodnih rasprava o interpunkcijskome tipu (takva se naime obrazloženja ne bi trebala ni tražiti ni nalaziti u normativnim priručnicima koji, jednostavno, trebaju propisati kako valja pravilno pisati), ipak će se u pravopisnim pravilima pročitati i formulacije na temelju kojih se može zaključivati o interpunkcijskome tipu, npr. od više načelne konstatacije „ispravno [je] razumijevanje napisanog najvažniji kriterij u pisanju“ (Babić–Finka–Moguš, 2000: 94) do konkretnih pravopisnih pravila: „Zavisni dio koji se nalazi s desne strane glavnog dijela ne odvaja se zarezom kad je s njime u izravnoj značenjskoj vezi, tj. kad izlazi izravno iz konteksta u kojem se ostvaruje“ (Anić–Silić, 2001: 13); „Zavisni dio koji se nalazi s desne strane glavnog dijela odvaja se od njega zarezom kad s njime nije u izravnoj značenjskoj vezi, tj. kad ne izlazi izravno iz konteksta u kojem se ostvaruje“ (Anić–Silić, 2001: 15); „Posebno valja voditi računa o tome kad granica između zavisnog i glavnog dijela ima razlikovni karakter“ (Anić–Silić, 2001: 18) i sl.

ti zanimljivo utvrditi koliko je *deklarirano* interpunkcijsko načelo prisutno i u formulacijama pravopisnih pravila i, konkretno, u pojedinim pravopisnim rješenjima. Primjerice, u Babić–Finka–Moguševu je *Hrvatskome pravopisu* već uvodno uspostavljena jasna veza između, s jedne strane, smisla govora i rečenične intonacije i tempa te, s druge strane, između intonacijskih značajki i interpunkcije, pa se tom činjenicom i opravdava metodološki postupak u kojem će se već na samome početku sučeliti oba plana jezične realizacije – *govor* i *pismo*: „Za misaono oblikovanje govora, za rastavljanje većih ili manjih govornih cjelina u govoru služe kraće ili dulje stanke, intonacija, jačina i rečenični tempo, a u pismu se to označuje razgodcima. Zbog različitosti naravi govorenoga i pisanoga jezika razgodci ne mogu u potpunosti biti jednakovrijednice govornim vrijednotama. Stoga u prikazivanju razgodaka polazimo u prvome redu od njihove uloge u pismu, a tek se usputno osvrćemo i na njihove govorne vrijednosti. (...)“ (Babić–Finka–Moguš, 2000: 86). Teško bi međutim temeljnim – *semantičkim* – interpunkcijskim načelom bilo opravdati pravilo poput ovoga, također iz Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa*: „Kao naknadno dodani dio zarezom se **može** odvojiti i skup riječi ispred glavnih dijelova rečenice (...)“ Priklanjanje upravo ritmo-melodijskome načelu (kojim je jedino moguće *opravdati* navedeno pravilo) neupitno *destabilizira* semantičku interpunkciju (i, posljedično, pisanu praksu), pa stoga i ne bi trebao odviše iznenađivati nastavak istoga pravopisnog pravila kojim pravopisci kao da žele ograničiti *slobodu* (taj dodatak, nema sumnje, svjedoči o nastojanju pravopisaca i da izađu na kraj s neodređenošću pravopisnog pravila i da ipak postave kakve-takve *granice* deklariranoj *slobodi* u pisanju interpunkcijskih znakova: „Takve dijelove **ne valja odvajati mehanički**, kako se uobičajilo u nekim publicističkim tekstovima (...)“ (Babić–Finka–Moguš, 2000: 104; istakla L. B.), a slijedi i već komentirana napomena o nužnosti izbjegavanja *preterivanja* u pisanju zareza.

Napokon, s obzirom na moguće kriterije u pisanju interpunkcijskih znakova – gramatički/strukturni, semantički/značenjski i intonacijski – sažetom se, a (pravopisno) obuhvatnom pokazuje definicija rečenice iz *Pravopisa hrvatskoga jezika* Vladimira Anića i Josipa Silića: „Rečenica je gramatički, značenjski i intonacijski cjelovita komunikacijska jedinica“ (Anić–Silić, 2001: 12). U toj će postavci opravdanje naći pozivanje na intonacijske značajke iskaza u pojedinim interpunkcijskim pravilima, ali tek kao na pomoćni, drugorazredni kriterij, primjerice: „U takvim složenim rečenicama [kad se zavisni dio koji se nalazi s desne strane odvajaju od njega zarezom, nap. L. B.] glavni dio ostvaruje se silaznom intonacijom, što ga čini relativno završenom komunikacijskom jedinicom. (...)“ (Anić–Silić, 2001: 16).

Rečenični znakovi koji to nisu

Od uočavanja problema u vezi s kodifikacijom (logičko-)semantičke interpunkcije do naznake njegova rješenja tek jedan je korak. Ako se rečenica – kao jezična (gramatička) jedinica – ne prepoznaje kao dostatni okvir za provedbu pravopisnih pravila o pisanju interpunkcijskih („rečeničnih“) znakova, valja je uklopiti u širi (u prvome redu jezični) kontekst. Tek će kontekstualno uključena rečenica – *iskaz* – predstavljati solidnije polazište za provedbu (logičko-)semantičkoga interpunkcijskog načela: upravo se na tragu određenja iskaza kao „komunikativne jedinice **jednoznačnost** koje se utvrđuje kontekstom“ (usp. Silić, 1984: 17; istakla L. B.) može očekivati i *jednoznačnost* interpunkcijske norme, što svakako pretpostavlja odustajanje od manje ili više proizvoljnih procjena piše li se ili ne piše zarez na pojedinim unutarrečeničnim/međurečeničnim granicama. Iskaz će stoga sa svojim obavijesnim ustrojstvom (obavijesni subjekt i obavijesni predikat; tema i rema; dano i novo) moći nedvosmisleno odgovoriti na pitanje *tijesne smislene povezanosti*, odnosno *naknadne dodanosti* pojedinih (svojih?) dijelova.

Naime dok *gramatičko rečenično ustrojstvo* ne može biti dostatnim za uspostavljanje pravila semantičke interpunkcije (primjeri su koje smo ovdje komentirali upozorili na ograničenja takva pristupa; i kad znamo da je riječ o zavisnosloženoj rečenici u kojoj glavna klauza/surečenica prethodi zavisnoj, još uvijek ne možemo nedvosmisleno utvrditi piše li se između njezinih sastavnica zarez), čvrstim će se kriterijem za uspostavljanje interpunkcijskih pravila pokazati *obavijesno ustrojstvo iskaza*: budući da se dijelovi koji pripadaju obavijesnom subjektu (temi) i obavijesnom predikatu (remi) nikada neće odvajati zarezom, a neće se on – *načelno* – pisati ni između obavijesnog subjekta i obavijesnog predikata¹⁶, proistječe da se interpunkcijski znak piše jedino ako je riječ o dvotemnim i dvoremnim (odnosno dvoiskaznim) rečenicama.¹⁷ Obavijesno se ustrojstvo iskaza, podsjetimo, nedvosmisleno može utvrditi tek ako rečenicu motrimo kao aktualnu veličinu, u (kon)tekst uklopljen iskaz. Potkrijepimo to tek dvama primjerima.¹⁸ Rečenica ***Otići ćemo u Australiju (tada/onda) kada nam bude gotova putovnica*** bit će odgovor na u kontekstu postavljeno pitanje *Kada ćete otići u Australiju?* Njezin je zavisni dio *kada nam bude gotova putovnica* ustvari njezin obavijesni predikat. Riječ je dakle o jednotemnoj i jednoremnoj (prema tome jednoiskaznoj) rečenici, pa se zarez ne piše. Naprotiv, rečenica ***Otići ćemo u Australiju, (tada/onda) kada nam bude gotova putovnica*** dvoiskazna je (dvotemna i dvoremna) i proistječe iz konteksta u kojem se postavlja pitanje *Hoćete li otići u Australiju?* Valja istaći i to da će obavijesno rečenično ustrojstvo pratiti i ritmo-melodijske zna-

¹⁶ Od toga se pravila odstupa jedino u slučajevima kad je granica između obavijesnog subjekta i obavijesnog predikata razlikovna, kad o njoj ovisi smisao rečenice, npr. *To što si rekao, meni nije jasno.* i *To što si rekao meni, nije jasno.* (usp. Silić, 1998: 393).

¹⁷ O tome, kao i o povezanosti obavijesnog ustrojstva s melodijskim značajkama iskaza, usp. Silić, 1998: 394–396 te Silić, 2003: 412–415.

¹⁸ Primjere preuzimamo iz Anić–Silić, 2001: 45.

čajke iskaza; stoga jednouzlaznost i jednosilaznost, naspram dvouzlaznosti i dvoasilaznosti, može biti od pomoći i pri provedbi pravila semantičke interpunkcije.

U navedenome se – nema sumnje – nalaze jaki razlozi potrebe ozbiljnijega propitivanja prikladnosti i primjerenosti tradicionalne hrvatske (srpske i crnogorske) prakse normiranja (logičko-)semantičke interpunkcije. Uostalom, pravopisni/interpunkcijski *iskorak* iz neprimjerenosti suženih okvira rečenice kao jezične/gramatičke jedinice, barem kad je o hrvatskome pravopisu riječ, više i ne bi trebao iznenađivati.¹⁹

Drugim riječima, svijest je o tekstu (i diskursu²⁰), o uključenosti rečenice u jezični i situacijski kontekst, nužna za pisca, a svakako i pravopiscu olakšava posao pri propisivanju na semantičkom načelu uspostavljene interpunkcijske norme. U tome je smislu interpunkcija o kojoj je riječ problem jezičnih, a ne pravopisnih pravila; ona je komunikacijski razlikovna. (To narušava tek „gramatičnost“ pravila o pisanju zareza u inverznom poretku klauza.) *Sloboda* je „slobodne“ interpunkcije time nužno ograničena, i tek takva reinterpetirana postaje prihvatljivom: na određenim se međurečeničnim granicama zarez **može** i **ne mora** pisati, i tako je to kad rečenicu motrimo kao kontekstualno neuključenu jedinicu; međutim uzimamo li u obzir rečenicu kao aktualnu veličinu, kao u kontekst uklopljen iskaz, slijedeći pravopisna pravila (zasnovana na semantičkom interpunkcijskom načelu!), sasvim pouzdano možemo utvrditi piše li se ili ne piše zarez.

---

¹⁹ Prvi su put primjeri uz interpunkcijska pravila upućivali na komunikacijsku situaciju, odnosno na kontekstualno uključenu rečenicu u *Pravopisnome priručniku* iz 1986. (usp. Anić–Silić, 1986, 21–22), a tu su praksu isti autori, očekivano, nastavili i u novom izdanju svoga pravopisa (usp. Anić–Silić, 2001: 16); primjeri su to na koje smo se upravo pozivali. Slično je, napokon, i u Matičinu *Hrvatskome pravopisu* (usp. Badurina–Marković–Mićanović, 2007: 55–56 i 70).

²⁰ Pojam je *diskursa* – priklonimo li se njegovu određenju kao jedinice hijerarhijski više od rečenice – blizak pojmu *teksta* (u dijelu se literature ta dva termina smatraju sinonimima), no diskurs se tumači i kao širi i znatno dinamičniji pojam: tekst uklopljen u široko shvaćen *kontekst*, jezik u uporabi, u stalnom nastajanju, u (komunikacijskom) procesu. Tako shvaćen *diskurs* pokriva sve aspekte komunikacije: poruku ili tekst, sudionike komunikacijskoga procesa s njihovim jezičnim i životnim iskustvima, situacijski kontekst itd. (usp. i Badurina, 2008: 83–93 i na dr. mjestima). Iako su se proučavanja diskursa isprva u prvom redu usmjeravala na govoreni diskurs (*tekstom* se u analizi diskursa smatra tek zapis komunikacijskoga čina), kad je o interpunkciji riječ, svakako se misli na (za)pisane diskursne oblike. Međutim, pozivanje će se na diskurs pokazati važnim upravo u slučajevima kad smisao iskaza ovisi (i) o elementima izvanjezičnoga (situacijskog) konteksta (npr. u dramskim tekstovima gdje didaskalije upućuju na izvanjezične okolnosti, ali i u nekim privatnim zapisima, bilješkama, posebice u formama koje – ponajprije zbog brzine izmjenjivanja replika, ali i neposrednosti i neformalnosti – zadržavaju prived usmene komunikacije, npr. elektronička pošta, internetski forumi, brbljaonice/pričaonice, SMS-poruke i sl.).

U različitim će se vrstama zapisa (diskursnim/tekstnim vrstama) moći tada ustanovljavati i dijelom različite interpunkcijske prakse, od disciplinirane uporabe bogata inventara interpunkcijskih znakova u znanstvenim tekstovima do sasvim ležerne njihove uporabe u elektroničkim ili SMS-porukama, kada mogu i potpuno izostati konvencionalni znakovi, a počinje se obilato upotrebljavati set novih znakova (tzv. emotikoni), npr.: :-), :-(, ;-) i sl. (Pisanje se takvih znako-

I na kraju – zaključno

Tradicionalna hrvatska (isto kao i srpska i crnogorska) pravopisna norma interpunkcijskim znakovima u pravilu pristupa kao rečeničnim znakovima. Međutim već različita određenja rečenice – kao gramatičke (jezične) jedinice, kao riječima iskazane (relativno) cjelovite obavijesti ili pak kao ritmo-melodijske cjeline omeđene stankama višeg stupnja²¹ – predstavljaju uporišta za različite pristupe rečenici kao pravopisnoj jedinici. Na tragu su se toga formirale različite hrvatske interpunkcijske norme. U posljednjih gotovo pet desetljeća hrvatskim je pravopisnim knjigama propisivana (pretežito) semantička interpunkcija. Situacija je sa srpskom interpunkcijom unekoliko drukčija: ona je u 20-im godinama prošloga stoljeća kodificirana kao *slobodna*, tj. semantička (za Belićevu se interpunkciju može reći da je u najvećoj mjeri *semantička*), da bi potom, u *postnovosadskome* razdoblju ta *sloboda* bila protumačena kao *proizvoljnost* koja se najčvršće upirala o ritmo-melodijske značajke iskaza.

Čini se da je zabluda o *slobodi* „slobodne“ interpunkcije – kako su novi interpunkcijski tip, suprotstavljajući ga dotadašnjoj „strogoj“ gramatičkoj interpunkciji, imenovale pravopisne knjige – u korijenima problema koje i danas nalazimo u pravopisnoj praksi. Iako nema interpunkcije zasnovane isključivo na jednom načelu (primjerice i prema semantičkoj će se interpunkciji između sastavnica zavisnosložene rečenice u inverziji tradicionalno pisati zarez, što je u skladu sa strukturnim načelom), a i ritmo-melodijske se značajke iskaza lako dovode u vezu s njegovim smislom, ipak će pravopisna pravila kojima se propisuje semantička interpunkcija morati u prvi plan isticati semantičke kriterije. Da bi se razbila iluzija o navodnoj slobodi takve (semantičke) interpunkcije, pogrešno uvjerenje da se zarez u nekim pozicijama može, ali ne mora pisati, a to da ovisi o *slobodnoj procjeni pisca* (koji pritom *ne smije pretjerivati* s pisanjem zareza!) – iznimno je važno da se jasnim i jednoznačnim pravopisnim pravilima propiše pisanje pojedinih interpunkcijskih znakova. Prvi je korak na tom nimalo jednostavnu putu, nastojali smo dokazati, svijest o rečenici kao aktualnoj veličini (o kontekstualno uključenoj rečenici). Naime interpunkcijski su znakovi, upravo kad je o (logičko-)semantičkoj interpunkciji riječ, nadišli rečenične okvire, pa bi o njima – prije nego kao o *rečeničnim* – trebalo promišljati kao o *tekstnim znakovima*.

Takav će metodološki postupak – bez svake sumnje – znatno složenijom učiniti ne samo kodifikaciju interpunkcijske norme (zamijećeno je već naraštanje opsega pravopisnih poglavlja u kojima se propisuje pisanje interpunk-

---

va, dakako, ne propisuje pravopisom, a oni i nemaju funkciju interpunkcijskih, rečeničnih i/ili tekstnih znakova.)

²¹ Tako o rečenici u tradicionalnom smislu piše i Geoffrey Nunberg (usp. Nunberg, 1990: 21–22) i suprotstavlja joj tekstnu rečenicu (*text-sentence*) kao dio pisanog teksta omeđen velikim početnim slovom i točkom. O različitim definicijama rečenice kao jezične jedinice usp. Katičić, 1971: 67–79: upozoravajući da rečenicu treba odrediti u odnosu na veću cjelinu – *diskurs*, Katičić potkrepljuje i našu misao o kontekstualno uključenoj rečenici (iskazu) kao jedinici isključivo u okviru koje se može riješiti i pravopisno pitanje pisanja interpunkcijskih znakova.

cijskih znakova) nego i pravilnu uporabu interpunkcijskih znakova. To nas međutim ne bi trebalo obeshrabriti! Naime komunikacija je, pa i ona pisana (ili: *napose* ona pisana) posljedica složenih kognitivnih aktivnosti, i već ju je zbog toga nemoguće bez ostatka (i pod svaku cijenu) podvesti pod jednostavna pravila. U tom se smislu logičko-semantička interpunkcija predstavlja kao semantički razlikovnija, stoga i komunikacijski relevantnija. Napokon, mogli bismo parafrazirati i Ljubomira Nedića te reći kako *pero nije za svakoga* (Nedić, 1894: 12²²). Riječju, standardni jezik i njegove norme valja učiti, a to katkada može iziskivati i ulaganje većih napora. Pritom samo dobro opisana/propisana norma može biti dobra norma. I nju će, nema sumnje, *trebati* učiti, ali ona će se *moći* naučiti, te potom i uspješno primjenjivati u jezičnoj praksi.

Literatura

- Anić, Vladimir – Silić, Josip, ¹1986, ²1987, ³1990, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga, Zagreb.
- Anić, Vladimir – Silić, Josip, 2001, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber – Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Moguš, Milan, 1971 (pretisak 1990), *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, Stjepan – Finka, Božidar – Moguš, Milan, ²1994, ³1995, ⁴1996, ⁵2000, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.
- Babić, Stjepan – Ham, Sanda – Moguš, Milan, ¹2005, ²2009, *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb.
- Badurina, Lada, 1996, *O interpunkcijskim načelima – s osobitim obzirom na hrvatsku interpunkciju*, Fluminensia, Časopis za filološka istraživanja, god. 8, br. 1–2, Rijeka, str. 257–264.
- Badurina, Lada, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću*, zbornik *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145–158.
- Badurina, Lada, 2008, *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Zagreb – Rijeka.
- Badurina, Lada – Marković, Ivan – Mićanović, Krešimir, ¹2007, ²2008, *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska.
- Belić, Aleksandar, 1923, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd.
- Belić, Aleksandar, 1950 (1952), *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Novo, dopunjeno i ispravljeno izdanje, Prosveta, Beograd.
- Boranić, Dragutin, ⁹1947, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Broz, Ivan, ¹1892, ²1893, *Hrvatski pravopis*. Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1971, *Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Katičić, Radoslav, 1986, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)*, Jugoslavenska (Hrvatska) akademija znanosti i umjetnosti – Globus, Zagreb.

²² Istina, Nedić će to poručiti u vezi s pravilima o pisanju velikoga ili maloga početnog slova, ali se takav pomalo *elitistički* stav, smatramo, može primijeniti i za jezični standard u cjelini.

- Nedić, Ljubomir, 1894, *O pravopisu i interpunkciji: predlog književno-umetničkoj zajednici podnesen 8. aprila 1894*, Parna štamparija D. Dimitrijevića, Beograd.
- Nikčević, Vojislav, 1997, *Crnogorski pravopis*, Crnogorski PEN centar, Cetinje.
- Nunberg, Geoffrey, 1990, *The Linguistics of Punctuation*, Center for the Study of Language and Information, Leland Stanford Junior University, USA.
- Pešikan, Mitar – Jerković, Jovan – Pižurica, Mato (priređivači), 1994, *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad.
- Pravopis crnogorskoga jezika s pravopisnim rječnikom*, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, Podgorica, 2009, dostupno na internetskoj adresi <http://www.gov.me/vijesti.php?akcija=vijesti&id=175341>, posjet 8. prosinca 2009.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (izradila Pravopisna komisija), 1960, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad.
- Silić, Josip, 1984, *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva)*, Sveučilišna naklada "Liber", Zagreb.
- Silić, Josip, 1998, *Komunikativno ustrojstvo rečenice i interpunkcija*, Kolo, časopis Matice hrvatske, god. VII, br. 3, Zagreb, str. 389–400.
- Silić, Josip, 2003, *Semantičko interpunkcijsko načelo i prozodija rečenice*, Govor, god. XX, br. 1–2, Zagreb, str. 411–420.
- Simić, Radoje (redaktor), 1998, *Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika*, Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd.
- Simić, Radoje, 1991, *Srpskohrvatski pravopis: Normativistička ispitivanja u ortografiji i ortoepiji*, Naučna knjiga, Beograd.

Lada BADURINA

ABOUT PUNCTUATION – IN GENERAL AND CONCRETELY (THE CROATIAN PUNCTUATION, WITH SPECIAL REFERENCE TO THE SERBIAN AND MONTENEGRIN EXPERIENCES)

Summary

The paper deals with the standards of punctuation (in terms of its structure, logical-semantic and rhythmically- melodious features) with a special reference to the logical and semantic orthography, which has been present since 1960s, when the *Pravopis hrvatskosrpskoga/ srpskohrvatskoga književnog jezika* was published, in the Croatian, Serbian and, now in the Montenegrin orthography. The author points out various difficulties related to the description of the logical and semantic standards of the punctuation, that could be presupposed from the way it was represented and named in the *Pravopis*, published in 1960 where it was called *unattached punctuation*. Taking into consideration the fact that the writing/ non-writing of some characters depends upon the meaning the sentence (within the context), or , more precisely, *utterances* it has to be concluded that – when in it comes to the logical and semantic punctuation- the punctuational signs should be considered as the *textual* signs rather than those relate to the *sentence*.

